

Bartłomiej Skowroński¹, Rafał Pabich²

KRÓTKA SKALA OCENY WSPARCIA SPOŁECZNEGO MŁODZIEŻY — KONSTRUKCJA I WŁAŚCIWOŚCI PSYCHOMETRYCZNE

Streszczenie

Artykuł zawiera opis struktury i własności psychometrycznych Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży. Określenie własności psychometrycznych skali zostało przeprowadzone poprzez oszacowanie jego rzetelności, trafności oraz mocy dyskryminacyjnej pozycji testowych. Zbadano 421 uczniów. Wyniki przedstawionych badań wskazują na dobre wskaźniki trafności oraz rzetelności narzędzia.

Słowa kluczowe: wsparcie społeczne, diagnoza wsparcia społecznego, skala oceny wsparcia społecznego młodzieży, Krótka Skala Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży

A short scale of youth's social support assessment: structure and psychometric properties Abstract

The article details the description of the structure and psychometric properties of the Short Scale of Youth's Social Support Assessment. Its psychometric properties were defined by assessing its reliability, validity and its item discrimination power index. 421 students were tested to that end. The findings show that the scale has acceptable score of validity and is a reliable diagnostic tool.

¹ Dr Bartłomiej Skowroński jest adiunktem w Zakładzie Pedagogiki Resocjalizacyjnej Instytutu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW oraz sądowym kuratorem zawodowym Sądu Rejonowego dla Warszawy Pragi-Północ. Adres e-mail: b.skowronski@uw.edu.pl.

² Mgr Rafał Pabich jest absolwentem studiów doktoranckich w Instytucie Psychologii UKSW. Adres e-mail: rafapab@poczta.onet.pl.

Keywords: social support, diagnosis of social support, scale of youth's social support assessment, Short Scale of Youth's Social Support Assessment

Kontekst teoretyczny

W literaturze przedmiotu termin „wsparcie społeczne” bywa różnie definiowany, co wynika z braku zgodności badaczy odnośnie do samej definicji omawianego pojęcia.

Wsparcie społeczne zatem rozumiane jest jako pomoc w sytuacjach trudnych i stresowych (Sarason, Sarason 1982: 331). Lin, Dean i Ensel (1981) rozumieли termin „wsparcie” jako „wynik powiązań człowieka z innymi osobami, grupami, społeczeństwem”. Punktem wyjścia w ujęciu wsparcia społecznego Caplana, Cobba i Frencha (1975) są potrzeby. Wsparcie społeczne odnosi się do stopnia, w jakim potrzeby jednostki (np. potrzeba aprobaty, przynależności czy bezpieczeństwa) są zaspokajane przez osoby dla niej znaczące i ważne. Sęk i Cieślak (2011: 18) określają tym terminem „rodzaj interakcji społecznej, która zostaje podjęta przez jednego lub obu uczestników w sytuacji problemowej, trudnej, stresowej lub krytycznej”.

Zasadniczo w literaturze przedmiotu pojęcie wsparcia przedstawiane jest przez autorów w dwóch ujęciach: strukturalnym i funkcjonalnym.

Wsparcie w ujęciu strukturalnym

Wsparcie strukturalne jest tożsame z obiektywnie istniejącymi sieciami społecznymi. Zdaniem Sęka i Cieślaka (2011: 14–15) wsparcie społeczne są to „obiektywnie istniejące i dostępne sieci społeczne, które wyróżniają się od innych sieci tym, że poprzez fakt istnienia więzi, kontaktów społecznych, przynależności, pełnią funkcję pomocną wobec osób znajdujących się w trudnej sytuacji”. Wyżej wymienieni autorzy twierdzą, że gdy definiujemy wsparcie w sposób strukturalny, uznajemy, że jego istota tkwi w funkcji, jaką sieć spełnia wobec osób, które są w niej osadzone. Analizując sieć wsparcia społecznego, należy wziąć pod uwagę: wielkość sieci, gęstość, spójność oraz dostępność. Ta ostatnia jest uważana za jeden z najistotniejszych pomiarów wsparcia, który określa się liczbą kontaktów, bli-

skością terytorialną, szybkością oraz łatwością podjęcia kontaktów (Sęk, Cieślak 2011).

Wsparcie w ujęciu funkcjonalnym

Zdaniem Sęka i Cieślaka (2011: 18) wsparcie funkcjonalne to „rodzaj interakcji społecznej, która zostaje podjęta przez jednego lub obu uczestników w sytuacji problemowej, trudnej, stresowej lub krytycznej”. Sęk twierdzi, że w interakcji następuje przekazywanie (bądź) wymiana emocji, informacji, instrumentów działania i dóbr materialnych. Wymiana, o której mowa, może mieć różny charakter: może być jednostronna lub dwustronna; kierunek dawca–biorca może być zmienny bądź stały. W interakcji mającej charakter dynamiczny można wyróżnić osobę wspierającą, poszukującą, odbierającą, a także osobę, która otrzymuje wsparcie.

Celem interakcji wspierającej jest ogólne podtrzymanie, redukcja stresu, opanowanie kryzysu poprzez towarzyszenie, tworzenie poczucia przynależności, nadziei i bezpieczeństwa, a także zbliżenie do rozwiązywania problemu i przezwyciężania trudności (Sęk, Cieślak 2011). Zdaniem Sęka i Cieślaka (2011) wsparcie może zachodzić: a) w diadzie, b) między grupą a jednostką, c) między grupami, jego podstawą są zaś kontakty społeczne, przy czym istotne dla sposobu wspierania i skuteczności jest to, czy kontakty te są w ramach naturalnej grupy odniesienia, czy też w ramach instytucji.

Jak twierdzą Sęk i Cieślak (2011), funkcjonalne ujęcie wsparcia stało się punktem wyjścia dla innego ważnego rozróżnienia, tj.: wsparcia spostrzeganego i otrzymywanego. Pierwsze z wymienionych wynika z wiedzy człowieka o tym, gdzie i od kogo może uzyskać pomoc, a także związane jest z przekonaniem o dostępności wsparcia. Wsparcie otrzymywane natomiast „jest oceniane obiektywnie lub relacjonowane subiektywnie przez odbiorcę jako faktycznie otrzymywany rodzaj i ilość wsparcia” (Sęk, Cieślak 2011: 20).

Autorzy zajmujący się omawianą tematyką (Pommersbach 1988; Schwarzer, Leppin 1988; Sęk 2001), zwykle wyróżniają cztery rodzaje wsparcia społecznego: wsparcie emocjonalne, wsparcie informacyjne, wsparcie instrumentalne oraz wsparcie rzeczowe. Wsparcie emocjonalne polega na przekazywaniu pozytywnych emocji, które działają w sposób uspokajający, kojący ból; jest elementem budowania wspólnoty w skali mikrospołecznej; poprawia samoocenę; czasem przywraca lub podtrzy-

muje nadzieję. Skutkiem okazywania wsparcia emocjonalnego jest także możliwość wyrażenia emocji osób znajdujących się w stanie podwyższonego stresu. Wsparcie informacyjne określane jest jako „wymiana w toku interakcji takich informacji, które sprzyjają lepszemu zrozumieniu sytuacji, położenia życiowego i problemu” (Sęk, Cieślak 2011: 19). Wsparcie informacyjne zawiera także informacje zwrotne na temat efektywności podejmowanych działań przez osobę doświadczającą trudności. Wsparcie instrumentalne z kolei przybiera postać pewnych konkretnych wskazówek, które dotyczą sposobów postępowania. Osobie otrzymującej wsparcie przekazywane są wszelkie informacje, które mogą się przyczynić do rozwiązania problemu (instrumenty). Mogą one dotyczyć także sposobów uzyskania wszelkich dóbr materialnych. Wsparcie rzeczowe zaś związane jest z pomocą materialną (pomocą finansową, rzeczową, dożywianiem, zapewnieniem schronienia, zapewnieniem środków medycznych).

Zwykle w sytuacji stresu ludzie poszukują wsparcia społecznego, co szczególnie uwidacznia się w sytuacjach kryzysowych (Sęk 1997; Schwarzer, Hahn, Schröder 1994).

Podstawowym źródłem wsparcia w sytuacjach kryzysowych, szczególnie w okresie dorastania, jest rodzina (Bifulco 2007; Terelak 2008). Oprócz rodziny wsparcia jednostce w sytuacjach kryzysu udzielają przyjaciele, koledzy z pracy i inne społeczności (O'Donnel, Steptoe 2007). Zdaniem Sandberg (2005) w wieku dorastania młodzież szuka wsparcia, ponieważ poszukuje akceptacji w grupie nieformalnej, co powoduje redukcję napięcia. Wsparcie społeczne jest niezbędne w sytuacjach przekroczenia indywidualnych możliwości radzenia sobie ze stresem, co zostało potwierdzone w badaniach kobiet, które dowiadywały się o nieuleczalnej chorobie ich dzieci (Hobfoll, Spielberger 1992), czy też w badaniach mieszkańców miast izraelskich w trakcie ataków rakietowych podczas wojny w Zatoce Perskiej (Gal 1992).

Wsparcie społeczne pozostaje w związku z poczuciem jakości życia, czego dowodzą wyniki różnych prac badawczych. Badania młodzieży z otyłością dowiodły, że wsparcie społeczne jest jednym z predyktorów subiektywnej jakości życia (Dierk i in. 2006). W wyjaśnianiu jakości życia we wczesnym okresie dojrzewania największe znaczenie mają osamotnienie oraz brak więzi społecznych (Chipuer, Bramston, Pretty 2003). Wsparcie społeczne jest znaczącym elementem różnych modeli jakości życia: Modelu Zespołu Jakości Życia z Seattle (*Seattle Quality of Life Group*) (Topolski, Edwards, Patrick 2002: 4); Europejskiego Modelu Jakości Ży-

cia Zależnej od Zdrowia KIDSCREEN (Ravens-Sieberer i in. 2006) czy Modelu Jakości Życia dla Dzieci Lindströma (Ekman-Joelsson, Bertsson, Sunnegårdh 2004). To tylko niektóre przywołane w tym miejscu wyniki badań.

Obecnie na gruncie krajowym dysponujemy kilkoma narzędziami mierzącymi wsparcie społeczne (Juczyński 2014). I tak najpopularniejszą skalą badającą wsparcie społeczne jest Skala Wsparcia Społecznego Kmiecik-Baran (1995) mierząca wsparcie instrumentalne, wsparcie informacyjne, wartościujące i emocjonalne. Innym narzędziem jest skala wsparcia społecznego Cieślaka (1998), które mierzy wsparcie z czterech źródeł: przełożonych, współpracowników, rodziny oraz znajomych spoza pracy. Kolejnym narzędziem jest Skala Oceny Wsparcia Społecznego będąca adaptacją ISEL-40, mierząca cztery funkcje wsparcia: materialne, przynależności, samooceny i poczucia własnej wartości (Zarzycka i in. 2010).

Etapy rozwoju Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży

Prace nad Krótką Skalą Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży zostały rozpoczęte wiosną 2014 roku. Na początku zostały określone główne obszary, na polu których możliwe jest wsparcie młodzieży. Jako podstawę teoretyczną przyjęto wsparcie społeczne rozumiane jako „obiektywnie istniejąca i dostępna sieć społeczna, która wyróżnia się od innych tym, że poprzez fakt istnienia więzi, kontaktów społecznych, przynależności, pełni funkcję pomocną wobec osób znajdujących się w trudnych sytuacjach życiowych” (Sęk, Cieślak 2011: 14). Wyodrębniono zatem: wsparcie rodzicielskie, wsparcie nauczycielskie oraz wsparcie rówieśnicze. Następnym etapem było wygenerowanie przez autorów skali na podstawie literatury przedmiotu puli pozycji skali do każdego z istniejących obszarów. Finalnie na pulę wyjściową składało się 25 pozycji dla obszaru związanego ze wsparciem rodzicielskim, 25 pozycji ujmujących wsparcie nauczycielskie oraz 24 pozycje obejmujące wsparcie rówieśnicze — łącznie 74 pozycji, które zostały poddane analizie psychometrycznej. Pierwotną wersją narzędzia zostały przeprowadzone badania pilotażowe, których celem była korekta językowa poszczególnych itemów pod względem stylistyki oraz zrozumiałości.

Właściwości psychometryczne

W celu oszacowania własności psychometrycznych Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży zostały określone jej trafność, rzetelność oraz moc dyskryminacyjna.

Narzędzia badawcze

W celu określenia własności psychometrycznych inwentarza zostały zastosowane oprócz wersji eksperymentalnej wersji Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży, następujące narzędzia badawcze: (1) Inwentarz Źródeł Stresu Szkolnego własnego autorstwa, (2) Kwestionariusz Poczucia Jakości Życia Straś-Romanowskiej (2004).

Inwentarz Źródeł Stresu Szkolnego Młodzieży

Inwentarz Źródeł Stresu Szkolnego Młodzieży jest narzędziem o oszacowanych własnościach psychometrycznych mierzącym postrzegane źródła stresu. Rzetelność inwentarza dla całej skali wyniosła 0,86. Trafność inwentarza oszacowano poprzez obliczenie jej trafności treściowej, kryterialnej oraz teoretycznej. Zastosowanie eksploracyjnej analizy czynnikowej ujawniło 9 czynników: stres związany z brakiem akceptacji rówieśniczej; stres związany z oczekiwaniem dobrych wyników przez rodziców; stres związany z przemocą wobec mojej osoby ze strony rówieśników; stres związany z brakiem akceptacji przez rówieśników; stres związany z aktywnością na lekcjach i w szkole; stres związany z niekorzystnymi postawami nauczyciela wobec mojej osoby; stres związany ze zmianą środowiska szkolnego; stres związany z kontaktami z nauczycielami oraz stres związany z presją osiągnięć. Wyodrębnione czynniki łącznie tłumaczą 62,2% wariancji całkowitej. Trafność treściową obliczono z wykorzystaniem współczynników CVR (Lawshe 1975), co pozwoliło wyeliminować łącznie 18 pozycji. I wreszcie trafność kryterialną określono poprzez korelację inwentarza z poczuciem koherencji SOC-13 (wersją dla młodzieży), w adaptacji Zwolińskiego, Jelonkiewicz i Kosińskiej-Dec (2001) oraz z odczuwanym stresem mierzonym Skalą Odczuwanego Stresu (*Perceived Stress Scale*, PSS-10) autorstwa Cohena, Kamarcka i Mermelsteina (1983).

Poza jedną parą wszystkie korelacje między poczuciem koherencji a źródłami stresu okazały się istotne, w większości na poziomie $p < 0,001$, wartości współczynników korelacji były umiarkowane bądź niskie, ujemne. Jak należało oczekiwać, im wyższy poziom poczucia koherencji, tym niższe wskaźniki w zakresie postrzeganych źródeł stresu. Poza jedną zmienną wszystkie zmienne Inwentarza Źródeł Stresu Młodzieży korelowały dodatnio także z postrzeganym stresem ($p < 0,001$).

Kwestionariusza Poczucia Jakości Życia

Autorką Kwestionariusza Poczucia Jakości Życia jest Straś-Romanowska (2004). Narzędzie mierzy jakość życia w jej 4 aspektach: psychofizycznym, psychospołecznym, podmiotowym oraz metafizycznym.

Rzetelność szacowaną metodą zgodności wewnętrznej obliczono za pomocą współczynników alfa Cronbacha, które wyniosły odpowiednio: dla skali Sfera Psychofizyczna 0,77; dla skali Sfera Psychospołeczna 0,71; dla skali Sfera Podmiotowa 0,72; dla skali Sfera Metafizyczna 0,65. Współczynnik zgodności wewnętrznej dla całego testu wyniósł 0,70.

Stabilność bezwzględną Kwestionariusza Poczucia Jakości Życia oszacowano poprzez dwukrotne badanie w odstępie trzech tygodni w grupie młodzieży i osób dorosłych oraz w odstępie dwóch tygodni w grupie osób starszych. Współczynniki korelacji okazały się być najwyższe w grupie młodzieży (wynik ogólny 0,81). Niewiele niższe współczynniki uzyskano w grupie osób starszych (wynik ogólny 0,73), zaś dla wyniku ogólnego u osób dorosłych współczynnik ten wyniósł 0,65.

Trafność teoretyczną narzędzia oszacowano poprzez korelacje Kwestionariusza Poczucia Jakości Życia z innymi narzędziami badawczymi: Kwestionariuszem Ogólnego Stanu Zdrowia (GHQ 28) autorstwa Goldberga (Goldberg i in. 2001); Skalą Wsparcia Społecznego (SWS) Tardy'ego (1985); Kwestionariuszem Orientacji Życiowej (SOC-29) Antonovsky'ego (2005); Kwestionariuszem Kryzysu Wartości (KKW) Oleśia (1989). Wyniki analiz potwierdziły trafność omawianego narzędzia. Ze względu na ograniczone możliwości dotyczące zawartości niniejszej publikacji pominięto prezentację szczegółów, które można sprawdzić w niepublikowanej pracy magisterskiej autorstwa Frąckowia-ka (2004).

Badana grupa

Zbadano 421 uczniów, 261 z nich stanowiły dziewczęta, 160 stanowili chłopcy. W poniższej tabeli znajduje się szczegółowa charakterystyka badanej grupy.

Tabela 1. Charakterystyka badanej grupy

zmiennie		N	%
płeć	dziewczęta	261	62,0
	chłopcy	160	38,0
miejsce zamieszkania	wieś	98	23,3
	miasto do 50 000 mieszkańców	149	35,4
	miasto od 50 001 do 150 000	94	22,3
	miasto powyżej 150 000	80	19,0
profil klasy	humanistyczny	213	50,6
	nauki ścisłe	208	49,4
szkoła	XXVII Liceum Ogólnokształcące im J. Dąbrowskiego w Warszawie	162	38,5
	Liceum Ogólnokształcące w Elblągu	138	32,8
	I Liceum Ogólnokształcące im S. Wyspiańskiego w Mławie	121	28,7

Źródło: badania własne.

Średnia wieku badanej grupy wyniosła ponad 17 lat; w większości uczniowie pochodzą z miast liczących do 50 000 mieszkańców (35,4%), następnie ze wsi (23,3%), miast liczących od 50 001 do 150 000 mieszkańców (22,3%) oraz miast powyżej 150 000 mieszkańców. Około 51% uczniów uczęszcza do klas o profilu humanistycznym, zaś około 49% uczniów uczy się w klasach o profilu ścisłym. 40% uczniów badanej grupy uczęszcza do XXVII Liceum Ogólnokształcącego im J. Dąbrowskiego w Warszawie, 33% uczniów to uczniowie Liceum Ogólnokształcące w Elblągu, zaś około 29% uczy się w I Liceum Ogólnokształcącym im S. Wyspiańskiego w Mławie.

Przed przystąpieniem do badań uzyskano zgodę rodziców uczniów na ich przeprowadzenie.

Trafność

Oszacowano trafności treściową, trafność teoretyczną oraz trafność kryterialną omawianego narzędzia.

Trafność treściowa

W celu oszacowania trafności treściowej skali zastosowano metodę zaproponowaną przez Lawshego (1975). Polega ona na przedstawieniu sędziom pewnego uniwersum, innymi słowy, konstrukt teoretycznego, a następnie prośbie o wyrażenie swojej opinii na temat każdej pozycji narzędzia, w szczególności, na ile reprezentuje ona przedstawione uniwersum i powinna się znaleźć w skali. Osoba oceniająca ma do dyspozycji trzy rodzaje odpowiedzi: pozycja ma zasadnicze znaczenie; pozycja jest użyteczna, jednak nie ma zasadniczego znaczenia oraz pozycja nie powinna znaleźć się w obrębie testu (Hornowska 2010). Jeśli więcej niż połowa osób uzna pozycję za istotną dla testu, wówczas można przyjąć, iż pozycja ta jest trafna treściowo Lawshe, (1975). Wyżej wymieniony autor zaproponował współczynnik trafności treściowej CVR (*content validity ratio*). Szerzej na ten temat pisze Hornowska (2010).

Konstruując niniejsze narzędzie badawcze, przyjęto koncepcję strukturalnego wsparcia społecznego, definiowanego przez Sęk i Cieślak (2011: 14) jako „obiektywnie istniejącą i dostępną sieć społeczną, która wyróżnia się od innych tym, że poprzez fakt istnienia więzi, kontaktów społecznych, przynależności, pełni funkcję pomocną wobec osób znajdujących się w trudnych sytuacjach życiowych”. Tak definiowany konstrukt teoretyczny został przedstawiony grupie 20 nauczycieli, a następnie zostali oni poproszeni o ocenę każdej z pozycji skali, na ile ma ona zasadnicze znaczenie dla narzędzia i jest zgodna z podaną koncepcją. Wartości współczynników trafności treściowej (CVR) zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Lawshe (1975) podaje że w przypadku grupy 20 sędziów minimalna wartość współczynnika trafności treściowej CVR powinna wynosić 0,4, tak aby można uznać otrzymaną wielkość CVR za istotną statystycznie. Pozycje nr 3, 4, 5, 6, 11, 12, 23, 28, 31, 32, 34, 35, 50, 56, 59, 67 ze względu na niespełnienie tego warunku zostały usunięte ze skali.

Tabela 2. Wartości współczynników trafności treściowej (CVR) wszystkich pozycji skali

item	współczynnik CVR	item	współczynnik CVR	item	współczynnik CVR
1.	1,0	26.	0,9	51.	0,5
2.	0,4	27.	0,4	52.	0,6
3.	-0,1	28.	0,3	53.	0,4
4.	0,1	29.	0,6	54.	0,5
5.	-0,2	30.	0,7	55.	0,6
6.	0,3	31.	0,1	56.	0,3
7.	0,6	32.	0,3	57.	0,5
8.	0,4	33.	0,5	58.	0,4
9.	0,4	34.	0,0	59.	0,3
10.	0,4	35.	0,2	60.	0,6
11.	0,2	36.	0,9	61.	0,7
12.	0,3	37.	0,6	62.	0,6
13.	0,6	38.	0,7	63.	0,7
14.	0,5	39.	0,8	64.	0,5
15.	0,9	40.	0,8	65.	0,5
16.	0,6	41.	0,5	66.	0,4
17.	0,8	42.	0,4	67.	0,3
18.	0,7	43.	0,4	68.	0,4
19.	0,7	44.	0,7	69.	0,6
20.	0,4	45.	0,5	70.	0,6
21.	0,5	46.	0,4	71.	0,5
22.	0,9	47.	0,7	72.	0,7
23.	0,0	48.	0,5	73.	0,7
24.	0,4	49.	0,6	74.	0,4
25.	0,4	50.	0,3		

Źródło: badania własne.

Trafność teoretyczna

Chcąc określić trafność teoretyczną, przeprowadzono eksploracyjną analizę czynnikową na próbie 421 osób. Wyjściową pulę stanowiły te pozycje skali, które uzyskały zadowalające wskaźniki trafności treściowej CVR (łącznie 58 pozycji z wyjściowej puli 74 pozycji). Metodą wykorzystaną w analizie czynnikowej była metoda głównych składowych z rotacją ukośną Oblimin, która nie zakłada korelacji zerowej między czynnikami, a także umożliwia obliczenie wartości korelacji między czynnikami. Z tych powodów zrezygnowano z rotacji metodą Varimax.

Początkowe analizy nie przynosiły zadowalających rezultatów. Na początku wyodrębniono rozwiązanie 13-czynnikowe tłumaczące 65,1% całkowitej wariancji. Ze względu jednak na fakt korelowania z kilkoma czynnikami naraz, z puli zmiennych zostało usuniętych dalszych 14 pozycji (60, 52, 1, 21, 8, 38, 72, 64, 62, 48, 37, 2, 19, 9, 27, 33, 74, 29), po czym przeprowadzono całą procedurę ponownie. Kolejne analizy ujawniły rozwiązania 9-czynnikowe oraz 6-czynnikowe, tłumaczące odpowiednio: 59,3% oraz 59,2% wariancji. Ponownie jednak fakt korelowania z kilkoma czynnikami znacznej liczby zmiennych oraz niski procent zmienności po wyodrębnieniu spowodowały konieczność usunięcia kolejnych pozycji do momentu, w którym pozostały 18 itemów, których wartości po wyodrębnieniu były powyżej wartości 0,5 (z wyjątkiem pozycji nr 45, która została włączona do dalszych obliczeń z względu na zadowalającą wartość współczynników mocy dyskryminacyjnej i niewielkie odstępstwo od przyjętej wartości 0,5).

Własności macierzy korelacji zostały obliczone z zastosowaniem miary adekwatności doboru próby Kaisera-Mayera-Olkina, która wyniosła 0,87, a także przy zastosowaniu testu sferyczności Bartletta, testującego hipotezę o braku powiązań między zmiennymi. Wynik testu okazał się statystycznie istotny, co oznacza, że między zmiennymi są istotne korelacje $\chi^2 = 3157$; $df = 153$; $p < 0,001$. Wartość wyznacznika wyniosła 0,000. Dane zatem zdecydowanie nadają się do przeprowadzenia analizy czynnikowej ze względu na skorelowanie zmiennych.

Zastosowanie metody wyodrębniania czynników Kaisera oraz metody Cattella opartej na wykresie osypiska, pozwoliło zidentyfikować 3 czynniki. Poniżej został przedstawiony wykres osypiska.

Okazało się, że wyodrębnione czynniki łącznie tłumaczą ponad 58% wariancji całkowitej. Szczegóły zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Zastosowanie metody rotacji — Oblimin z normalizacją Kaisera — pozwoliło wskazać, które pozycje skali składają się na dany czynnik. Jako kryterium pozostawienia pozycji przyjęto wartość 0,6 oraz brak skorelowania z innymi czynnikami. Wszystkie pozycje skali włączone do ostatecznej puli itemów, wyraźnie korelowały tylko z jednym czynnikiem.

Reasumując w skład poszczególnych czynników weszły następujące pozycje skali:

Czynnik I Wsparcie rówieśnicze

Moi koledzy/koleżanki wspierają mnie, kiedy jest mi źle (nr 44)

Tabela 3. Zasoby zmienności wspólnej, metoda wyodrębniania czynników: głównych składowych

item	początkowe	po wyodrębnieniu
10	1,000	0,67
13	1,000	0,64
15	1,000	0,63
16	1,000	0,67
26	1,000	0,51
30	1,000	0,62
39	1,000	0,53
41	1,000	0,51
42	1,000	0,52
43	1,000	0,51
44	1,000	0,68
53	1,000	0,57
65	1,000	0,63
69	1,000	0,58
71	1,000	0,65
73	1,000	0,68
45	1,000	0,44
14	1,000	0,54
Metoda wyodrębniania czynników — głównych składowych.		

Źródło: badania własne.

Gdy jest mi smutno mogę liczyć na wsparcie kolegów/koleżanek (nr 30)

Mam kolegów/koleżanki, z którymi szczerze rozmawiam o swoich problemach (nr 26)

Chętnie spędzam czas wolny z moimi kolegami/koleżankami (nr 39)

Gdy spotykam się z kolegami/koleżankami zwykle poprawia mi się humor (nr 41)

Mogę powiedzieć, że mam prawdziwych przyjaciół (nr 43)

Moi koledzy/koleżanki zachowują się wobec mnie lojalnie (nr 42)

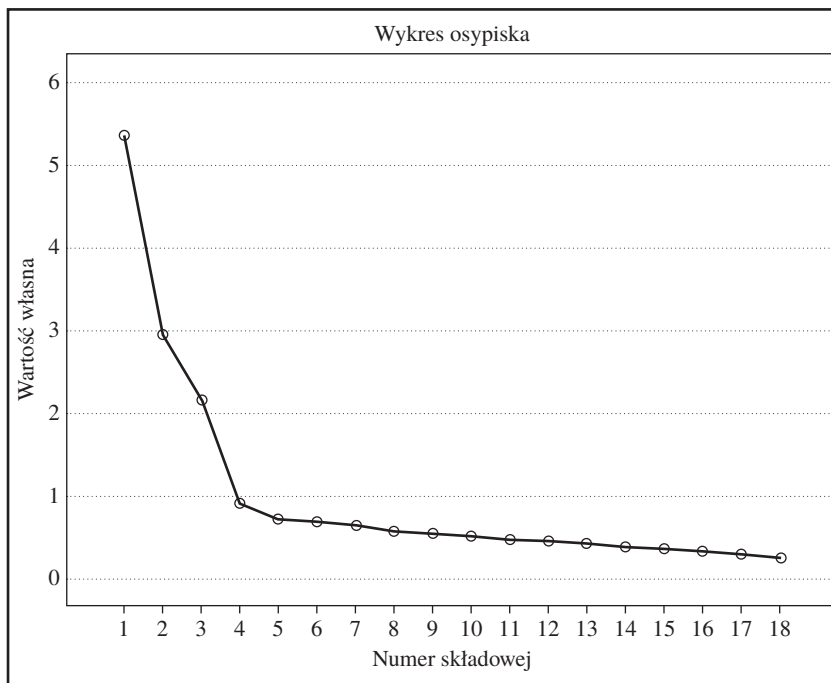
W klasie mogę liczyć również na inne osoby (nr 45)

Czynnik II Wsparcie nauczycielskie

Nauczycielom zależy na moich dobrych ocenach (nr 53)

Odnoszę wrażenie, że moim nauczycielom zależy na mojej przyszłości (nr 71)

Wykres 1. Wykres osypiska (kryterium Cattella)

Źródło: badania własne.

Nauczyciele mobilizują mnie do nauki (nr 69)

Dostrzegam, że moim nauczycielom zależy na moim dobru (nr 73)

Nauczyciele troszczą się o mnie (nr 65)

Czynnik III Wsparcie rodzicielskie

Rodzice wspierają mnie i zachęcają do nauki (nr 10)

Czuję się kochany przez rodziców (nr 15)

Rodzice motywują mnie do nauki (nr 13)

Czuję wsparcie i zrozumienie od rodziców (nr 16)

Rodzice wiedzą jaki/jaka jestem w szkole czy w domu (nr 14)

Wsparcie społeczne a stres

Poszukiwanie wsparcia społecznego odbywa się zazwyczaj w sytuacji stresu (Sęk 1997; Schwarzer, Hahn, Schröder 1994). Należało ocze-

Tabela 4. Początkowe wartości własne, sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu, sumy kwadratów ładunków po rotacji^a

	początkowe wartości własne			sumy kwadratów ładunków po wyodrębnieniu			sumy kwadratów ładunków po rotacji ^a
	ogółem	% wariacji	% skumulowany	ogółem	% wariacji	% skumulowany	ogółem
1	5,343	29,683	29,683	5,343	29,683	29,683	4,506
2	2,943	16,348	46,030	2,943	16,348	46,030	3,585
3	2,166	12,035	58,065	2,166	12,035	58,065	3,612
4	0,910	5,054	63,119				
5	0,719	3,994	67,113				
6	0,689	3,825	70,938				
7	0,648	3,600	74,539				
8	0,574	3,191	77,729				
9	0,543	3,016	80,745				
10	0,511	2,837	83,582				
11	0,466	2,589	86,170				
12	0,451	2,506	88,676				
13	0,422	2,342	91,018				
14	0,381	2,117	93,135				
15	0,357	1,981	95,116				
16	0,328	1,823	96,938				
17	0,297	1,650	98,588				
18	0,254	1,412	100,000				

Metoda wyodrębniania czynników — głównych składowych.

^aDodawanie sum kwadratów ładunków w celu otrzymania ogólnej wariacji nie jest możliwe, gdy składowe są skorelowane.

Źródło: badania własne.

kiwać ujemnej zależności między postrzeganymi źródłami stresu a wsparciem społecznym. W tym celu skorelowano zmienne wchodzące w skład Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży i Inwentarza Źródeł Stresu Szkolnego Młodzieży. Wartości współczynników korelacji r-Pearsona zostały przedstawione w poniższej tabeli.

W większości par zmiennych mierzących wsparcie społeczne oraz zmiennych mierzących źródła stresu, wystąpiły istotne korelacje o kierunku ujemnym, co oznacza, że wraz ze wzrostem postrzeganych źródeł stresu maleje wskaźnik wsparcia społecznego, i odwrotnie. Wartości współ-

Tabela 5. Macierz modelowa

	Składowa		
	1	2	3
44	0,820		
30	0,782		
39	0,736		
26	0,724		
43	0,694		
41	0,688		
42	0,645		
45	0,635		
71		0,807	
53		0,780	
73		0,779	
65		0,767	
69		0,741	
10			-0,813
15			-0,801
13			-0,786
16			-0,761
14			-0,737

Metoda wyodrębniania czynników — głównych składowych.

Metoda rotacji — Oblimin z normalizacją Kaisera.

Rotacja osiągnęła zbieżność w 7 iteracjach.

Źródło: badania własne.

czynników są bądź niskie, bądź umiarkowane. Najwyższe współczynniki korelacji ujawniły się między stresem związanym z brakiem akceptacji rówieśniczej a wynikiem ogólnym Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży ($r = -0,339$) oraz między stresem związanym z brakiem akceptacji rówieśniczej a wsparciem rówieśniczym ($r = -0,359$). Wartości ujemne wystąpiły we wszystkich ujawnionych zależnościach, co pozwala przyjąć, iż omawiana skala cechuje się również trafnością teoretyczną.

Wsparcie społeczne a poczucie jakości życia

W świetle przytoczonych w części teoretycznej wyników badań zasadne jest oczekiwanie współzależności między wsparciem społecznym a poczuciem jakości życia.

Tabela 6. Wartości współczynników korelacji między zmiennymi wchodzącymi w skład Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży i Inwentarza Źródeł Stresu Szkolnego Młodzieży

	wynik ogólny SWSM	wsparcie nauczycielskie	wsparcie rodzicielskie	wsparcie rówieśnicze
stres związany z niepowodzeniami w relacjach rówieśniczych	-0,207**	-0,104*	-0,134**	-0,181**
stres związany z oczekiwaniem przez rodziców wyników w nauce	-0,158**	-0,159**	-0,214**	ni.
stres związany z przemocą ze strony rówieśników	ni.	ni.	ni.	ni.
stres związany z brakiem akceptacji rówieśniczej	-0,339**	-0,136**	-0,181**	-0,359**
stres związany z aktywnością na lekcjach	-0,259**	-0,105*	-0,184**	-0,239**
stres związany z niekorzystnymi postawami nauczyciela	-0,222**	-0,211**	-0,147**	-0,124*
stres związany ze zmianą środowiska szkolnego	ni.	ni.	-0,143**	ni.
stres związany z kontaktami z nauczycielami	-0,254**	-0,099*	-0,159**	-0,253**
stres związany z presją osiągnięć	-0,097*	ni.	ni.	ni.
wynik ogólny	-0,290**	-0,162**	-0,241**	-0,206**

* p < 0,05

** p < 0,01

Źródło: badania własne.

Tabela 7. Wartości współczynników korelacji między zmiennymi mierzącymi wsparcie społeczne a jakością życia

	wynik ogólny w poczuciu jakości życia	sfera psychofizyczna	sfera psychospołeczna	sfera podmiotowa	sfera metafizyczna
wynik ogólny w SWSM	0,409**	0,187**	0,376**	0,364**	0,301**
wsparcie nauczycielskie	0,306**	0,115*	0,183**	0,306**	0,296**
wsparcie rodzicielskie	0,229**	0,121*	0,209**	0,236**	0,134**
wsparcie rówieśnicze	0,331**	0,155**	0,371**	0,246**	0,223**

* p < 0,05

** p < 0,01

Źródło: badania własne.

Należy powiedzieć, że wszystkie współczynniki korelacji okazały się istotne i dodatnie, prawie w każdym przypadku na poziomie $p < 0,001$. Wartości współczynników korelacji w większości także są umiarkowane. Im wyższe wsparcie społeczne (rodzicielskie, nauczycielskie bądź rówieśnicze), tym wyższy poziom jakości życia. Kierunek zależności jest więc zgodny z oczekiwanym.

Interkorelacje podskal

Korelacje między poszczególnymi podskalami — mierzącymi wsparcie nauczycielskie, wsparcie rodzicielskie oraz wsparcie rówieśnicze — we wszystkich przypadkach osiągnęły poziom istotności na poziomie $p < 0,001$ i przyjmują niskie bądź umiarkowane wartości współczynników korelacji. Szczegóły zostały przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 8. Wartości współczynników korelacji r-Pearsona między podskalami a wynikiem ogólnym Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży (N = 421)

	wsparcie nauczycielskie	wsparcie rodzicielskie	wsparcie rówieśnicze	wynik ogólny
wsparcie nauczycielskie	1	0,313**	0,231**	0,660**
wsparcie rodzicielskie	0,313**	1	0,234**	0,687**
wsparcie rówieśnicze	0,231**	0,234**	1	0,770**
wynik ogólny	0,660**	0,687**	0,770**	1

** Korelacja istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

Źródło: badania własne.

W przypadku wartości współczynników korelacji między poszczególnymi podskalami a wynikiem ogólnym, który stanowi suma wszystkich trzech podskal, możemy mówić o silnej bądź bardzo silnej współzależności zmiennych. Korelacje między podskalami mają zaś postać słabej bądź umiarkowanej współzależności.

Oczywiste jest, że odczuwane wsparcie w jednym ze środowisk, np. wśród rówieśników, niekoniecznie musi przekładać się na wsparcie nauczycielskie, stąd możliwe niższe wartości współczynników korelacji.

Rzetelność

Rzetelność Krótkiej Skali Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży została oszacowana poprzez zbadanie jego zgodności wewnętrznej.

Zgodność wewnętrzna

Zgodność wewnętrzna „służy do badania rzetelności pomiaru testem oraz wskazuje na stopień, w jakim pozycje testowe odnoszą się do tego samego konstruktu” (Jankowski, Zajenkowski 2009: 96).

Tabela 9. Średnie, odchylenia standardowe, średnie skali po usunięciu pozycji, wariancja skali po usunięciu pozycji, wartości współczynników alfa Cronbacha po usunięciu pozycji

item	M	SD	średnia skali po usunięciu pozycji	wariancja skali po usunięciu pozycji	alfa Cronbacha po usunięciu pozycji
53	3,2	1,04	66,8	88,2	0,854
69	3,2	1,02	66,1	86,2	0,849
71	3,3	1,00	65,9	86,5	0,849
73	3,5	0,87	65,8	86,4	0,846
65	3,1	0,95	66,2	86,3	0,847
44	4,1	0,97	65,2	84,9	0,844
26	4,3	1,04	64,9	86,7	0,850
30	4,1	1,01	65,2	84,7	0,845
43	4,2	1,04	65,1	85,5	0,847
39	4,2	1,04	65,1	85,7	0,848
41	4,2	0,87	65,1	87,8	0,849
42	4,1	0,79	65,3	87,3	0,846
45	4,1	1,07	65,2	85,1	0,847
15	4,4	0,86	64,8	88,1	0,849
10	3,9	1,06	65,3	85,9	0,849
16	4,1	1,03	65,2	83,8	0,843
13	3,6	1,11	65,6	85,2	0,848
14	3,8	1,25	65,5	84,7	0,852

Źródło: badania własne.

Współczynnik zgodności wewnętrznej alfa Cronbacha dla całego narzędzia wyniósł 0,85, co pozwala stwierdzić, że omawiane narzędzie badawcze jest rzetelne. Poniższa tabela zawiera wartości średnie, odchylenia

standardowe, średnie skali po usunięciu pozycji, wariacje skali po usunięciu pozycji oraz alfa Cronbacha po usunięciu pozycji.

We wszystkich przypadkach usunięcie danej pozycji praktycznie nie zmienia wartości współczynnika alfa Cronbacha dla całej skali, który jest wysoki. W równym stopniu więc pozycje są ważne dla całego narzędzia.

Poniżej zostały przedstawione wartości współczynników alfa Cronbacha dla poszczególnych podskal.

Tabela 10. Wartości współczynników alfa Cronbacha dla poszczególnych podskal

L.p.	nazwa podskali	alfa Cronbacha
1.	Wsparcie nauczycielskie	0,84
2.	Wsparcie rówieśnicze	0,86
3.	Wsparcie rodzicielskie	0,84

Źródło: badania własne.

Reasumując, należy powiedzieć, że dla wszystkich podskal, to jest wsparcia nauczycielskiego, wsparcia rówieśniczego, wsparcia rodzicielskiego, wartości współczynników alfa Cronbacha można uznać za bezsprzecznie zadowalające, wszystkie z nich przekraczają bowiem wartość 0,8.

Moc dyskryminacyjna pozycji skali

„Moc dyskryminacyjna danej pozycji danego testu mówi nam o tym, w jakim stopniu różnicuje ona daną populację pod względem cechy (zmiennej), której dotyczy” (Brzeziński 1999: 507).

Respondent dokonuje oceny na pięciostopniowej skali pomiarowej typu Likerta (zdecydowanie tak; raczej tak; trudno powiedzieć; raczej nie; zdecydowanie nie) i z tego względu przed obliczeniem współczynników mocy dyskryminacyjnej należało sprowadzić skalę pięciostopniową do postaci dychotomicznej przy zastosowaniu reguły Edwardsa-Kilpatricka. Uporządkowano osoby badane pod względem ogólnego wyniku uzyskanego w skali — od najwyższego do najniższego, a następnie wyodrębniono dwie równoliczne grupy (27% dolnej i 27% górnej), które zostały poddane analizie.

Tabela 11. Współczynniki korelacji punktowo-czteropolowej φ mocy dyskryminacyjnej

item	φ
53	0,326
69	0,442
71	0,437
73	0,525
65	0,479
44	0,553
26	0,404
30	0,531
43	0,471
39	0,458
41	0,432
42	0,515
45	0,468
15	0,424
10	0,435
16	0,568
13	0,448
14	0,405

Źródło: badania własne.

W poniższej tabeli zostały zawarte współczynniki mocy dyskryminacyjnej (współczynniki korelacji punktowo-czteropolowej) wszystkich pozycji testowych omawianej skali.

Wartości krytyczne współczynnika korelacji punktowo-czteropolowej na poziomie $\alpha = 0,05$ wynoszą dla liczebności grup: 25, 50, 100, 200 odpowiednio 0,39, 0,28, 0,20 oraz 0,14 (Brzeziński 1999: 508). Akceptowalne wartości współczynników mocy dyskryminacyjnej uzyskały zatem wszystkie pozycje.

Sposób obliczania wyników

Krótką Skalę Oceny Wsparcia Społecznego Młodzieży jest przeznaczona do badania wsparcia społecznego młodzieży gimnazjum, choć może być stosowana z powodzeniem także w grupie młodzieży uczęszczającej do liceum. W momencie tworzenia niniejszej publikacji nie ma jeszcze

opracowanych norm stenowych. Poniżej znajdują się średnie arytmetyczne i odchylenia standardowe z uwzględnieniem podziału na płeć.

Wynik skali to suma wszystkich itemów, które wchodzi w skład skali — stanowią one wynik ogólny skali. Ponadto możliwe jest obliczenie oddzielnych wyników dla wsparcia rówieśniczego, nauczycielskiego oraz rodzicielskiego na podstawie podanego klucza.

Tabela 12. Średnie, odchylenia standardowe, wyniki minimalne oraz wyniki maksymalne dla poszczególnych podskal oraz dla wyniku ogólnego z uwzględnieniem podziału na płeć

	płeć osób badanych							
	dziewczęta				chłopcy			
	M	SD	min	max	M	SD	min	max
wsparcie nauczycielskie	16,2	3,89	5	25	16,4	3,73	5	25
wsparcie rodzicielskie	19,7	4,45	5	25	20,3	3,71	9	25
wsparcie rówieśnicze	33,7	5,68	12	40	32,1	5,51	15	40
wsparcie wynik ogólny	69,5	9,91	31	89	68,9	9,58	39	90

Źródło: badania własne.

Podsumowanie

Reasumując, należy stwierdzić, że Skala Wsparcia Społecznego Młodzieży cechuje się zadowalającymi właściwościami psychometrycznymi, jest rzetelna i trafna. Rzetelność została sprawdzona poprzez oszacowanie zgodności wewnętrznej narzędzia (współczynnik alfa Cronbacha). Trafność zbadano poprzez uwzględnienie jej dwóch aspektów, tj. trafności treściowej z wykorzystaniem współczynnika CVR Lawshego oraz trafności teoretycznej poprzez przeprowadzenie analizy czynnikowej z wykorzystaniem jej eksploracyjnej odmiany.

Skala mierzy trzy aspekty wsparcia: rodzicielskie, koleżeńskie i nauczycielskie, tym samym obejmuje wszystkie środowiska, w którym potencjalnie przebywa dorastający człowiek.

Należy powiedzieć, że prezentowane narzędzie docelowo może być stosowane we wstępnym etapie diagnozy wsparcia społecznego młodzieży gimnazjum i liceum oraz może stanowić część diagnozy całościowej, w której dużą rolę powinny odgrywać także wywiad, analiza dokumentów czy obserwacja. Od samego początku celem zabiegów metodologicznych było stworzenie krótkiego narzędzia, które nie wymaga większych nakła-

dów czasowych, a które mogłoby ukierunkować dalsze działania diagnostyczne. Dalszym etapem konstrukcji narzędzia powinno być określenie norm, dzięki czemu będzie możliwe zobiektywizowanie wyniku surowego skali zarówno w zakresie wyniku ogólnego, stanowiącego sumę wszystkich trzech składowych, jak i nich samych, tj. wsparcia rodzicielskiego, wsparcia rówieśniczego oraz wsparcia nauczycielskiego.

Skala Wsparcia Społecznego Młodzieży na obecnym etapie może być wykorzystywana do badań porównawczych.

KSW-18

(wersja eksperymentalna)

Imię/pseudonim

Wiek Płeć K M

Instrukcja: Przeczytaj uważnie poniższe twierdzenia i wskaż na ile podane przykłady wspierających zachowań rodziców, koleżanek/kolegów i nauczycieli, dotyczą Ciebie. Swoją odpowiedź zaznacz otaczając kółkiem jedną z następujących możliwości:

	Zdecydowanie tak	Raczej tak	Trudno powiedzieć	Raczej nie	Zdecydowanie nie
	5	4	3	2	1
1. Moi koledzy/koleżanki wspierają mnie, kiedy jest mi źle.	5	4	3	2	1
2. Nauczycielom zależy na moich dobrych ocenach.	5	4	3	2	1
3. Rodzice wspierają mnie i zachęcają do nauki.	5	4	3	2	1
4. W klasie mogę liczyć również na inne osoby.	5	4	3	2	1
5. Odnoszę wrażenie, że moim nauczycielom zależy na mojej przyszłości.	5	4	3	2	1
6. Gdy jest mi smutno mogę liczyć na wsparcie kolegów/koleżanek.	5	4	3	2	1
7. Czuję się kochany przez rodziców.	5	4	3	2	1
8. Mogę powiedzieć, że mam prawdziwych przyjaciół.	5	4	3	2	1
9. Nauczyciele mobilizują mnie do nauki.	5	4	3	2	1
10. Mam kolegów/koleżanki, z którymi szczerze rozmawiam o swoich problemach.	5	4	3	2	1
11. Rodzice motywują mnie do nauki.	5	4	3	2	1
12. Moi koledzy/koleżanki zachowują się wobec mnie lojalnie.	5	4	3	2	1
13. Dostrzegam, że moim nauczycielom zależy na moim dobru.	5	4	3	2	1
14. Chętnie spędzam czas wolny z moimi kolegami/koleżankami.	5	4	3	2	1
15. Czuję wsparcie i zrozumienie od rodziców.	5	4	3	2	1
16. Nauczyciele troszczą się o mnie.	5	4	3	2	1
17. Gdy spotykam się z kolegami/koleżankami zwykle poprawia mi się humor.	5	4	3	2	1
18. Rodzice wiedzą jaki/jaka jestem w szkole czy w domu.	5	4	3	2	1

Klucz:

wsparcie rodzicielskie: 3, 7, 11, 15, 18

wsparcie rówieśnicze: 1, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 17

wsparcie nauczycielskie: 2, 5, 9, 13, 16,

Bibliografia

- Antonovsky, Aaron (2005) *Rozwikłanie tajemnicy zdrowia: Jak sobie radzić ze stresem i nie zachorować*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Bifulco, Antonia (2007) *Familial patterns of stress*. [w:] George Fink, red., *Encyclopedia of stress, Second Editions*. New York: Academic Press, s. 1–6.
- Brzeziński, Jerzy (1999) *Metodologia badań psychologicznych*. Warszawa: PWN.
- Caplan, Robert, Sidney Cobb, John French (1975) *Relationships of cessation of smoking with job stress: Personality and social support*. „Journal of Applied Psychology” 60(2): 211–219.
- Chipuer, Heather, Paul Bramston, Grace Pretty (2003) *Determinants of Subjective Quality of Life Among Rural Adolescents: A Developmental Perspective*. „Social Indicators Research” 61(1): 79–95.
- Cieślak, Roman (1995) *Problemy pomiaru wsparcia społecznego: Skala Wsparcia Społecznego*. „Ergonomia” 18(2): 203–213.
- Cieślak, Roman (1998) *Wsparcie społeczne a stres w pracy kierowniczej*. „Czasopismo Psychologiczne” 4: 29–46.
- Cohen, Sheldon, Tom Kamarck, Robin Mermelstein (1983) *A global measure of perceived stress*. „Journal of Health and Social Behavior” 24(4): 385–396.
- Dierk, Jan-Michael, Matthias Conradt, Elisabeth Rauh, Pia Schlumberger, Johannes Hebebrand, Winfried Rief (2006) *What determines well-being in obesity? Associations with BMI, social skills and social support*. „Journal of Psychosomatic Researches” 60(3): 219–227.
- Ekman-Joelsson, Britt-Marie, Leeni Bertsson, Jan Sunnegårdh (2004) *Quality of life in children with pulmonary atresia and intact ventricular septum*. „Cardiology in the Young” 14(6): 615–621.
- Frąckowiak, Tomasz (2004) *Personalistyczno-egzystencjalna koncepcja poczucia jakości życia. Próba operacjonalizacji*. Praca magisterska. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Gal, Reuven (1992) *Stress reaction in Israel to the missile attacks during the Gulf War*. Referat wygłoszony podczas konferencji „28th International Applied Military Psychology Symposium (IAMPS)”, Berlin.
- Goldberg, David, Paul Williams, Zofia Makowska, Dorota Merec (2001) *Ocena zdrowia psychicznego na podstawie badań kwestionariuszami Davida Goldberga: Podręcznik dla użytkowników kwestionariuszy GHQ-12 i GHQ-28*. Łódź: Oficyna Wydawnicza Instytutu Medycyny Pracy.
- Hobfoll, Stevan, Charles Spielberger (1992) *Family stress: Integrating theory and measurement*. „Journal of Family Psychology” 6(2): 99–112.
- Hornowska, Elżbieta (2010) *Testy psychologiczne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Jankowski, Konrad, Marcin Zajenkowski (2009) *Metody szacowania rzetelności pomiaru testem*. [w:] Krzysztof Fronczyk, red., *Psychometria. Podstawowe zagadnienia*. Warszawa: Vizja Press & IT, s. 84–110.
- Juczyński, Zygfryd (2014) *Pomiar Wsparcia Społecznego — polska adaptacja Skali Znaczenia Imnych*. [w:] Ewa Zasępa, Tadeusz Gałkowski, red., *Oblicza Psychologii Klinicznej*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 437–461.
- Kmieciak-Baran, Krystyna (1995) *Skala Wsparcia Społecznego: Teoria i właściwości psychometryczne*. „Przegląd Psychologiczny” 38: 201–214.
- Lawshe, Charles (1975) *A quantitative approach to content validity*. „Personnel Psychology” 28(4): 563–575.
- Lin, Nan, Alfred Dean, Walter M. Ensel (1981) *Social support scales: A methodological note*. „Schizophrenia Bulletin” 7(1): 73–89.
- O’Donnel, Katie, Andrew Steptoe (2007). *Social support in trauma*. [w:] George Fink, red., *Encyclopedia of stress*, Second Edition. New York: Academic Press, s. 542–545.
- Oleś, Piotr (1989) *Kwestionariusz do badania kryzysu w wartościowaniu: Podręcznik, Wydanie II rozszerzone*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Pommersbach, Jan (1988) *Wsparcie społeczne a choroba*. „Przegląd Psychologiczny” 31(2): 503–523.
- Ravens-Sieberer, Ulrike, Michael Erhart, Nora Wille, Ralf Wetzel, Jennifer Nickel, Monika Bullinger (2006) *Generic Health-Related Quality of Life Assessment in Children and Adolescents*. „Pharmacoeconomics” 24(2): 1199–1220.
- Sandberg, Helena (2005) *Information and communication in society*. „Acta Paediatrica” 94 (supplement 448): 38–39.
- Sarason, Irvin, Barbara Sarason (1982) *Concomitants of social support: attitudes, personality characteristics and life experience*. „Journal of Personality” 50(3): 331–344.
- Schwarzer, Ralf, André Hahn, Harry Schröder (1994) *Social integration and social support in a life crisis: Effects of macrosocial change in East Germany*. „American Journal of Community Psychology” 22(5): 685–706.
- Schwarzer, Ralf, Anja Leppin (1988) *Social support: The many faces of social interactions*. „International Journal of Educational Research” 12(3): 333–345.
- Sęk, Helena (1997) *Rola wsparcia społecznego w sytuacji kryzysowej*. [w:] Danuta Kubacka-Jasiecka, Anna Lipowska-Teutsch, red., *Oblicza kryzysu psychologicznego i pracy interwencyjnej*. Kraków: Wydawnictwo ALL, s. 159–169.
- Sęk, Helena (2001) *O wieloznacznych funkcjach wsparcia społecznego*. [w:] Lidia Cierpiałkowska, Helena Sęk, red., *Psychologia kliniczna i psychologia zdrowia. Wybrane zagadnienia*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora, s. 13–22.

- Sęk, Helena, Roman Cieślak (2011) *Wsparcie społeczne — sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*. [w:] Helena Sęk, Roman Cieślak, red., *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*. Warszawa: Wydawnictwo PWN, s. 11–28.
- Straś-Romanowska, Maria (2004) *Jakość życia w perspektywie psychologicznej*. [w:] Józef Patkiewicz, red., *Jakość życia dzieci i młodzieży niepełnosprawnej w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*. Wrocław: Typoscrit, PTWzK OW, s. 15–20.
- Tardy, Charles H. (1985) *Social support measurement*. „American Journal of Community Psychology” 13(2): 187–202.
- Terelak, Jan (2008) *Człowiek i stres*. Bydgoszcz, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Branta.
- Topolski, Tari, Todd Edwards, Donald Patrick (2002) *Youth Quality of Life Instrument's User's Manual and Interpretation Guide*. Washington: Seattle Quality of Life Group.
- Zarzycka, Danuta, Bożena Śpila, Irena Wrońska, Marta Makara-Studzińska (2010) *Analiza walidacyjna wybranych aspektów Skali Oceny Wsparcia Społecznego — Interpersonal Support Evaluation List — 40 v. General Population (ISEL-40 v. GP)*. „Psychiatria” 7(3): 83–94.
- Zwoliński, Marek, Irena Jelonekiewicz, Katarzyna Kosińska-Dec (2001). *Skala Pożycia koherencji dla młodzieży i jej właściwości psychometryczne*. „Sztuka Leczenia” 2: 31–36.